

УДК 811.111'373.7:811.162'373.7

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА ПОРІВНЯЛЬНИХ ФРАЗЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ІНТЕНСИВНОСТІ РУХУ (швидкий / повільний) В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ

Патен І. М.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано компаративні фразеологічні одиниці (усталені образні порівняння) на позначення інтенсивності руху; з'ясовано типологію образів-еталонів фразеологічних одиниць у зіставляваних мовах з огляду на особливості символізації, мотивацію, відбиття фактів матеріальної та духовної культур у внутрішній формі фразем.

Ключові слова: компаративні фразеологічні одиниці, еталон, образ, повільний/швидкий рух, семантична група.

Патен И. М. Национально-культурная специфика культурных фразеологических единиц на обозначение интенсивности движения (БЫСТРЫЙ/МЕДЛЕННЫЙ) в английском и польском языках. В статье рассмотрены компаративные фразеологические единицы (устойчивые образные сравнения), обозначающие интенсивность движения; выяснено типологию образов-эталонов фразеологических единиц в сопоставляемых языках с учетом особенностей символизации, мотивации, отражения фактов материальной и духовной культур во внутренней форме фразем.

Ключевые слова: компаративные фразеологические единицы, эталон, образ, медленное / быстрое движение, семантическая группа.

Paten I. M. National and cultural specificity of comparative phrases denoting intensity of movement (FAST / SLOW) in English and Polish languages. The article considers comparative phraseological units (sustainable similes) denoting movement intensity; the typology of standard images of phraseological units has been clarified taking into consideration the peculiarities of symbolization, motivation, reflection of the facts of material and spiritual culture in the internal form of phrasemes.

Key words: comparative phraseological units, standard image, slow / fast movement, semantic group.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Національно-культурні особливості мовної системи виразно виявляються на фразеологічному рівні. Фразеологія – це та сфера мовної діяльності, де, з одного боку, в мовних фактах яскраво відображаються психологічні особливості соціуму, а з другого, – чітко простежується вплив мови на формування його менталітету. Проблему вивчення фразеологічного матеріалу будь-якої мови доцільно, на наш погляд, аналізувати в руслі взаємозв'язку понять «мова – культура – етнос».

Фразеологічні одиниці мають образно-символічну основу, це стереотипи народної свідомості, де відображено погляди народу, побут, традиції та звичаї, моральні настанови тощо. Вони фіксують життєві спостереження, мудрість, що є цінним доказом когнітивно-культурної діяльності людей. Зв'язок культурологічної інформації, що міститься у компаративних фразеологічних одиницях, з життям мовного соціуму проявляється перш за все у виборі різних еталонів та стереотипів. Саме через це порівняння фразеологізмів різних мов є яскравим матеріалом лінгвокультурології. [2, 156].

© Патен І. М. Національно-культурна специфіка порівняльних фразем на позначення інтенсивності руху (швидкий / повільний) в англійській та польській мовах

Урахування лінгвокультурологічного та семантико-ідеографічного аспектів у ході дослідження фразеологічних одиниць шляхом зіставлення прототипної ситуації фразеологізму, його символічного прочитання з «кодами» культури дозволяють у зіставленні встановити національну світоглядно-ментальну специфіку уявлень англійського та польського етносів про таку універсальну категорію буття, як рух, виявити засоби її вербалізації, умови функціонування, що відповідає когнітивно-антропологічній парадигмі мовознавчого дослідження, згідно з якою центр уваги лінгвістичних студій зміщено: від розуміння і визначення людського фактору у мові (напрямок від індивідуальної свідомості до культури) до – мовного фактору у людині (напрямок від культури до індивідуальної свідомості).

Зазначимо, що аналіз будь-якого аспекту фразеологічних одиниць доцільно проводити на тлі зіставлення як споріднених, так і неспоріднених мов, бо фразеологія – «дзеркало душі народу» (В. Маслова) – найдетальніше віддзеркалює універсальні та самобутні риси цієї «душі» саме при зіставленні з іншими «душами» (М. Алефіренко, Л. Байрамова, В. Мокієнко, В. Ужченко, Ж. Фіняк та ін.).

Мета статті – дослідити національну специфіку вибору образного засобу порівняння для характеристики категорії *руху* в обстежуваних мовах.

Поставлена мета передбачає вирішення низки **завдань**:

– простежити особливості маніфестації образів-еталонів у складі компаративних фразем в сценарних і стереотипних проявах;

– здійснити культурно-семантичну реконструкцію їх внутрішньої форми (зв'язок з елементами матеріальної та духовної культури, символічними і міфологічними архетипами та опозиціями);

– виявити мовні образи і символи, що мотивують загальне фразеологічне значення пересування, як такі, що визначаються рисами національного менталітету, так і універсальні, що притаманні людині взагалі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Компаративні фразеологічні одиниці або усталені порівняння (ці терміни кваліфікуються як синоніми) недостатньо описані не тільки з огляду на їхню образно-сміслову основу, але й культурну і семіотичну складову, зв'язок з елементами матеріальної і духовної культури певного етносу. Компаративні звороти створюють свою семантику на підставі а) еталонів чуттєвого й емоційно-оцінного сприйняття світу, їхня прагматична функція – «унаочнити» абстрактну категорію *руху*, вони прив'язані до реалії; б) стереотипних сценаріїв етносу [1, 53], що стають підґрунтям порівнянь. Мотивованість вибору образа-еталона, який лягає в основу образно-мотиваційної структури фразеологічного порівняння, зумовлюється тим, яка з ознак у ньому актуалізується. У залежності від того, яка саме семантична ознака є основою зіставлення, аналізовані компаративні фразеологічні одиниці класифікуються на певні семантичні групи.

В англійській та польській фразеосистемах фіксуємо компаративні фразеологічні одиниці, які ґрунтуються на протиставленні швидкий / повільний рух, відповідно виокремлюємо фразеосемантичні групи (ФСГ) 'Швидкий рух' та 'Повільний рух'. ФСГ 'Швидкий рух' англійської мови поділяється на підгрупи 'швидко бігати', 'швидко рухатись' та 'утікати', польської – 'швидко бігати', 'утікати'.

Англійським корелятам властива типологічно подібна образність та оціночність: *to go like the wind*.

Окрім того, використовується невелика група компаративних фразеологічних одиниць на позначення швидкого бігу: *run like a deer*, *run as quick as a lamplighter*, *run like mad*, *run as quick as a squirrel*, *run as swiftly as a greyhound / long-dog*. Образами-еталонами швидкого бігу виступають: тварини, яким притаманна швидкість пересування у просторі: *олень*, *білка*, *хорт*; людина, неприродна швидкість рухів якої спричинена хворобою (божевільність); людина від-

повідної професії – ліхтарник (для того, щоб вчасно запалити усі ліхтарі, доводилось дуже швидко рухатись).

Наступна група англійських фразеологічних порівнянь не містить фіксованого стрижневого дієслова, яке чітко визначає вид руху, а може вживатись з різними дієсловами типу *go, fly, run, move, travel, leave, rush* тощо і представляє підгрупу ‘швидко рухатись’. Швидкий рух в англійській мовній свідомості асоціюється із спалахом світла *as quick as flash, as quick as light*, блискавкою *as quick as lightning*, вітром *as swift as wind*, гарматним ядром, кулею, пострілом: *as swift as a cannon ball, as swift as an arrow (from the Tartar’s bow), as swift as a bullet, like shot out of shovel, like a shot*; міфічними істотами: *as swift as Mercury* (згідно з міфологічними оповіданнями, боги подарували йому крилаті сандалії, завдяки яким він міг миттєво долати великі відстані), *like a bat out of hell* (в англійській міфологічній традиції кажани асоціювались із відьмами та окультними науками, вважалось, що вони породжувались у казанах пекла; відповідно англійська компаративна одиниця *like a bat out of hell* – “fast and impetuously” має негативну конотацію). Уже в самому формуванні фразеологізмів, у відборі образів простежується їхній зв’язок з культурно-національними стереотипами.

Серед компаративних фразеологічних одиниць на позначення швидкого руху в англійській мові виокремлюємо фразесемантичну підгрупу «втікати», представлену дієслівними сполучниками з головними дієсловами *run away, rush away* зі значенням “to go away, as by running; leave, escape”: *run away like a long-dog, run away like a mad dog* – “quickly gone”; *rushed away* – *like an arrow from the bow* – “very quickly”. Отже, процес втечі асоціюється в англійській свідомості зі швидкістю руху хорта, сказаної собаки та стріли, що випущена з лука.

У польській етнокulturі та мовній свідомості позначення інтенсивного руху представлено різноманітними за семантикою і структурою компаративними фразеологічними одиницями з головним дієсловом зі значенням переміщення: *iść, ruszyć, poruszać się, posuwać się, pędzić, rwać i pod., ruszyć z kopyta, ruszyło coś jak z kopyta* “o pojeździe, sprawie do załatwienia”, про справу, яка вирішується досить швидко (усталений зворот походить від кавалерійського терміну; у складі компаративних фразеологічних одиниць маємо соматичний компонент *kopyto* як образно-смысловий центр фразеологізму і епідигматичний корелят і символ руху). Пор. ще: значення інтенсивності засвідчене у фразеологічних одиницях *ruszać z całego* – «почати швидко діяти, функціонувати» [5, 678].

Польські фразеологізми, що утворюють підгрупу «втікати» відображають сценарні та стереотипні уявлення етносу: *ucieka (uciekł) ktoś jak zając, jak złodziej, jak od zarazy* і под. Аналізовані фраземи концептуалізують різний рух: дуже швидкий, а також спосіб переміщення, його модальні показники (злочин втікає не стільки швидко, скільки потай, так, щоб його не помітили; від нечистої сили, як і від вогню, людина втікає в паніці). Нечиста сила, сфера нижчої демонології, протиставлена ідеї сакрального *jak diabeł od święconej wody*.

Окремі одиниці ґрунтуються на чуттєвій сфері свідомості і зв’язуються з ідеєю небезпеки, яку можуть нести певні стихії: *ucieka jak by się paliło* – про панічно швидку втечу. Яскравим видається стереотипний сценарій, втілений в образі щурів, які, як відомо, передчувають небезпеку і першими покидають корабель, який тоне: *uciekają jak szczury z tonącego okrętu*.

Культурна реконструкція компаративних фразеологічних одиниць *ucieka jak by mu ktoś pięprzu na ogon nasypał* «втікає дуже швидко» пов’язується зі старопольськими іграми й забавами, а також деякими звичаями купців: продавці коней в різний спосіб намагалися «поліпшити» товар під час продажу, зокрема насипали і втирали коню під хвіст меленого перцю, і тоді найгірша шкапа бігла як ошпарена [6, 192]. Образ швидкого коня в англійській мові, біг якого вербалізовано за допомогою компонента *fast* – *Fast as a horse can trot*, у переосмисленому значенні фразеологічної одиниці означає брехуна, людину, яка часто говорить неправду [3, 122]. Антонімічний образ представлений англійським висловом *run like a hairy goat* (букв. бігти як волохата коза) «невдало виступити на кінних перегонах» [3, 137].

У системах еталонів порівняння інтенсивності руху англійської та польської мов існують суттєві відмінності, оскільки носії відповідних мов оперують різними системами образів, що зумовлюється особливостями культури цих етносів і пов'язані з реаліями, характерними для життя англійців, поляків та традиціями цих народів.

ФСГ «повільний рух» представлена фразеологізмами, що мають спільне значення «повільно рухатися».

В англійській мові ідея повільного руху представлена у сценарних порівняннях жартівливого характеру: *fast as a donkey's gallop* – "not very fast" [3, 124] (букв. «швидко, як галоп віслюка») – інтегральний зміст фразеологізму базується на ірреальності суміщення тварини з поведінкою, їй не властивою. Уявлення про уповільнений рух також пов'язується в англійській етносвідомості з густими в'язкими субстанціями: *quick as a snail crawling through tar!* – "very slowly" [3, 232] (букв. «швидко, як слимак, що повзе по смолі») – підсилення значення відбувається за рахунок поєднання в одній одиниці двох денотатів: повільного руху *слимак* та в'язкої субстанції *смола*. Високий ступінь емоційно-оцінного забарвлення в обох компаративних фразеологічних одиницях досягається за рахунок контрасту інтеграційного змісту "slowly" і значень складників *fast / donkey's gallop; quick / snail, tar*.

Дуже повільний рух пов'язується з ідеєю нерухомості: *slower than a jell-poke / jill-poke* (колода, що застрягла у мулі озера або річки) – "very slowly"; інтеграційний зміст цієї одиниці базується на зіткненні реального і гіперболізованого, оскільки предмет, до якого уподібнюється повільний характер руху, не ворухнеться взагалі.

На позначення повільного руху в польській мові виявлено такі стійкі звороти: *idzie jak za konduktem / jak za pogrzebem, idzie jak żółw*. Перші два звороти можна віднести до ритуального сценарію похорону, натомість остання одиниця містить образ черепахи – *żółw*, яка, як відомо, дуже повільно рухається. Як зазначає М. Банько, повільна черепаха – відомий образ багатьох казок польського фольклору. У деяких телевізійних програмах під образом *żółwia* мали на увазі колишнього прем'єр-міністра Тадеуша Мазовецького; цей образ становить певну алузію до дуже повільного стилю дій прем'єра, що не раз закидав йому президент Лех Валенса [6, 58–59]. Для зіставлення зауважимо, що ідея повільного руху в англійській лінгвокультурі передається через національну страву *пудинг*, природно, такої реалії не має у слов'янських мовах і культурах: *run as swift as a pudding would creep* (букв. – бігти так швидко як пудинг повзе, тобто «дуже повільно») [3, 361].

Спосіб переміщення маніфестується в польській мовній картині світу за допомогою дієслів – *iść, idzie, rusza się ktoś (coś) jak* у складі стійких порівняльних зворотів, співвіднесених з соматичним кодом *jak nie na swoich nogach, jak na słomianych nogach* «важко йти», деякими назвами стану і відчуття *idzie jak lunatyk, jak w lunatycznym transie* «іде як непритомний, не при свідомості», деякими сценаріями і подіями минулого *idzie jak na ścięcie* – «рухатись неохоче». Що стосується образів-еталонів, з якими співвідносяться компаративні фразеологічні одиниці з компонентом *ruszyć*, то ними виступають, як і в українській та англійській (очевидно, це типологічно спільна риса) густі і в'язкі субстанції й поведінка деяких тварин: *rusza się ktoś jak mucha w smole* «рухатись дуже повільно», *rusza się ktoś jak w składzie porcelany* «про незграбний, вайлуватий рух»; обидва звороти містять негативну оцінку людських якостей чи здібностей. Синонімічним варіантом останньої одиниці виступає порівняльний зворот *zachowywać się jak słoń w składzie porcelany*, реконструкція образу якого містить культурний коментар. Так, найдавніша згадка про святого слона, уведеного в магазин з порцеляною, фіксується ще з 1904 року; в англійському відповіднику цього виразу виступає образ *бука*, а не слона; у цьому разі виникає протиставлення між великою, важкою і незграбною твариною і образом чогось крихкого, чим є посуд (порцеляна) [6, 199].

Висновки та перспективи подальших досліджень. У фразеологічних фондах досліджуваних мов наявні порівняння на позначення інтенсивності руху (швидкий / повільний). Біль-

шість англійських та польських компаративних фразеологічних одиниць, що зіставляються у межах однакових семантичних груп і характеризуються інтенсивністю руху, є фразеологічними аналогами: вони мають спільну семантику, оскільки в них есплікується одна й та ж ознака, але співвідноситься з різними денотатами, мають різну внутрішню форму, виражаються у відмінностях компонентного складу відповідних компаративних фразеологічних одиниць. Так, в англійській мові швидкість руху пов'язується з такими тваринами, як *олень, білка, кінь, хорт, кішка, баран*, в польській – *kit, щур, кінь, заєць*. Такі природні явища, як *вітер, спалах блискавки, світла* виявляються універсальними і співвідносяться зі швидкістю руху в обох мовах. Польська свідомість вибирає такі еталони порівняння, як *куля, дзига, стріла*, англійська – *куля, стріла, гарматне ядро* (спільні еталони – *стріла, куля*). Міфологічні персонажі також відрізняються: в англійських фразеологізмах – *Меркурій, кажани з пекла*, в польській – *чорт*. Повільний рух асоціюється в обох мовах з певними тваринами, в'язкою густою субстанцією: *черепаха, слимак, віслюк; смола* (в польській мові), *смола і чорна патока* (в англійській).

Подальшим кроком лінгвокультурологічного зіставлення фразеологічних одиниць з ідеєю руху у неблизькоспоріднених мовах необхідно вважати аналіз фразем на позначення рис людини, таких, як жвавість / повільність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). – Київ – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
2. Телия В. Н. Русская фразеология : семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты : монография / Вероника Николаевна Телия. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 156 с.
3. Wilkinson P. R. Thesaurus of Traditional English Metaphors / Peter Richard Wilkinson. – Routledge, 2002. – 2034 p.
4. Intensifying Similies in English [ed. by T. Hilding Svartengen]. – Lund Aktiebolaget Skemska Centraltryckeriet, 1918. – 512 p.
5. Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego. Wyrażenia, zwroty, frazy / Müldner-Nieckowski P. i inni. - Warszawa, 2004. - 1088 s.
6. Bańko M. Słownik porównań / Mirosław Bańko. – Warszawa : PWN, 2004. – 268 s.